VI. Pilys
Castles

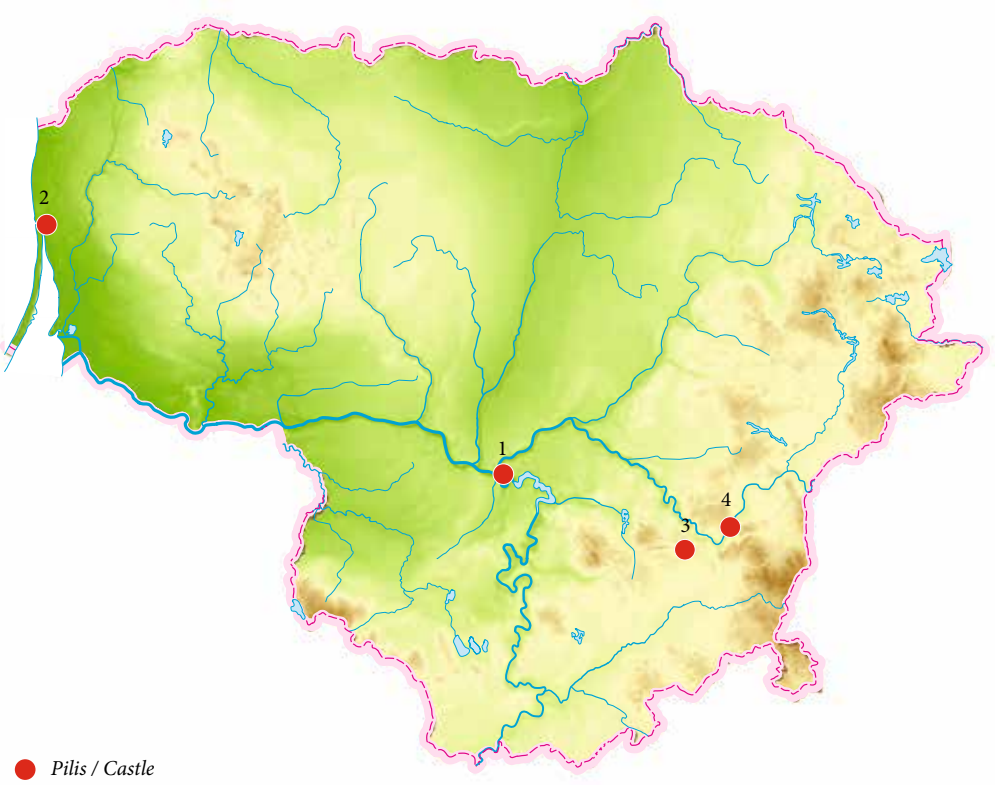

● *Pilis / Castle*

1. *Kaunas*
2. *Klaipėda (ir IX)*
3. *Trakai*
4. *Vilnius (ir XII)*

Povilas Blaževičius, Egidijus Ožalas,
Dovilė Urbonavičiūtė-Jankauskienė,
Rasa Valatkevičienė

Valdovų rūmų G rūsio tyrimai 2019–2020 m.

2009 m. lankytojams buvo atverta Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų autentiškų mūrų ekspozicija. Muziejaus erdvėse atliekant nuolatinę autentiškų mūrų ir grindinių prevencinę priežiūrą ir konservavimą, G rūsyje buvo stebimas nuolatinis aukšto gruntinio vandens destrukcinis poveikis. XVI a. pabaiga – XVII a. viduriu datuojamo akmenų grindinio paviršiuje formavosi baltų druskų sluoksnis, vietomis augo dumbliai, gruntas sėdo, o grindinys deformavosi. Siekiant apsaugoti autentiškus mūrus ir užkirsti kelią pelėsio plitimui, 2019 m. buvo inicijuoti tvarkybos darbai ir pradėti rūsio, kurio dalis jau buvo tirta ir anksčiau, archeologiniai tyrimai (1 pav.).

Pirmą kartą Valdovų rūmų G rūsyje tyrimai vykdyti 1991 m., tuomet atidengtas visas sienų perimetras, rūsio skliautų liekanų viršus. Giliau tyrinėta tik ŠV kampe, kur atidengti sraigtiniai laiptai L7 (*Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1990–1993 metų tyrimai)*, V., 1995, p. 132–134). 1992 m. išvalius didžiąją dalį griuvenų, pasiektas rūsio lauko akmenų grindinys (ties H_{abs} 90,90 m). Liko neišvalytas tik apie 1,5 m pločio griuvenų ruožas palei V sieną, nes į griuvenas rėmėsi išlikęs skliauto fragmentas. Nustatyta, kad rūsys buvo perdengtas cilindriniu skliautu, kurio išilginė ašis orientuota Š–P kryptimi. Rūsio ŠR kampe rasti laiptai į vidinį kiemą, kuriais ir buvo patenkama į rūsį.

1993 m. tyrimai vykdyti G rūsio R dalyje. Išardžius akmenų grindinį tirtas 8,5x3,3 m



1 pav. Ankstyvosios mūrinės pilies PV kampo planas (kartograma pagal N. Kitkauską): 1 – I statybos etapas; 2 – II statybos etapas; 3 – III statybos etapas (XIV a. 3 dešimtmetis); 4 – 2019–2020 m. tyrimų vieta. P. Blaževičiaus brėž.

Fig. 1. A plan of the SW corner of the earliest masonry castle (cartogram after Kitkauskas): 1 – construction stage I; 2 – construction stage II; 3 – construction stage III (1320s); 4 – 2019–2020 investigation site

dydžio plotas. Prie rūsio R sienos rasti bent 3 su ankstyvąja mūrine pilimi siejamų mūrų M8, M14, M15 fragmentai. Aukščiausiai, ties H_{abs} 90,80–90,90 m, atidengtas mūro M8 viršus. Šio vendiniu plytų rišimu mūryto kiautinės konstrukcijos mūro apačia rasta ties H_{abs} 88,00 m. Nustatyta, kad G rūsio R siena remiasi į mūrą M14.

Ties M8 sienos V galu įžemis (akmenų ir žvyro sluoksnio viršus) rastas ties H_{abs} 87,30 m. Šlaite virš šio natūralaus žemės paviršiaus susiklostęs apie 0,6–2,4 m storio sąnašų sluoksnis. Jame rasta horizontaliai vienas ant kito sudėtų

rąstų sienelė, kurios R galas nukirstas statant M8. Tyrimų metu apatiniuose sluoksniuose rasti radiniai (keramika) datuoti XIII a. I puse ar net XII a. pabaiga. Atsižvelgiant į vėliau tiriant po G rūsio Š siena surastą mūrą M39 ir sluoksnių į P nuo jos stratigrafiją, rąstų sienelę galima datuoti XIII a. pabaiga (Kitkauskas N., *Vilniaus pilys. Istorija, statyba, architektūra*, V., 2012, pav. 74).

2003 m. G rūsyje tirtas apie 16 m^2 plotas. Rūsio V pasienyje buvo iškastos griuvenos, į kurias rėmėsi išlikusio skliauto dalis. Tyrimų metu buvo pasiektas rūsio grindinys, sudėtas iš smulkių lauko akmenų, kuriame rasta medinės statinės dalis. 2003 m. pasiekus akmenų grindinio I viršų, ties H_{abs} 90,90 m tyrimai buvo baigti.

2019 m. rudenį pradėta tirti G rūsio V dalyje, apytiksliai 22 m^2 plote (2 pav.). Galima išskirti 4 sluoksnių blokus, susijusius su esminiais ploto raidos etapais (3 pav.). Ties akmenų grindiniu rasti vos keli plokštinių koklių fragmentai, metaliniai dirbiniai, keliolika lovinių čerpių, buitinės keramikos ir architektūrinio stiklo šukių, įvairių kitų XVI–XVII a. dirbinių bei vienintelė moneta – Jono Kazimiero šilingas. Įvertinus tai, kad 1993 m. po grindiniu rasti net 4 Jono Kazimiero šilingai, galima teigti, kad rūsyje surastas grindinys buvo išgrįstas ar pergrįstas po XVII a. 7 dešimtmečio. Dar vėliau, XVII a. pabaigoje – XVIII a., virš jo buvo sumūrytos dvi V skliautą remiančios atramos.

Žemiau pirmojo akmenų grindinio (H_{abs} 91,15 m) su niveliacinio smėlio sluoksneliu, ties H_{abs} 90,70 m, tyrimų metu atidengtos su rūsio V siena lygiagrečios medinių grindų liekanos. Labai sunykusios lentos orientuotos Š–P kryptimi. Grindys sietinos su Valdovų rūmų rūsiais ir preliminariai datuojamos XVI a. – XVII a. I puse. Smėlinguose žemės sluoksniuose tarp akmenų grindinio ir lentinių grindų aptikta nedaug radinių – buitinės keramikos ir stiklo indų šukių, lovinių čerpių fragmentų bei keli smulkūs metaliniai dirbiniai, iliustruojantys XVI a. – XVII a. I pusės Valdovų rūmų ir jų aplinkos tvarkybos bei priežiūros istoriją.



2 pav. Tyrimų vaizdas iš PR. M. Kaminsko nuotr.

Fig. 2. The investigation as seen from the SE

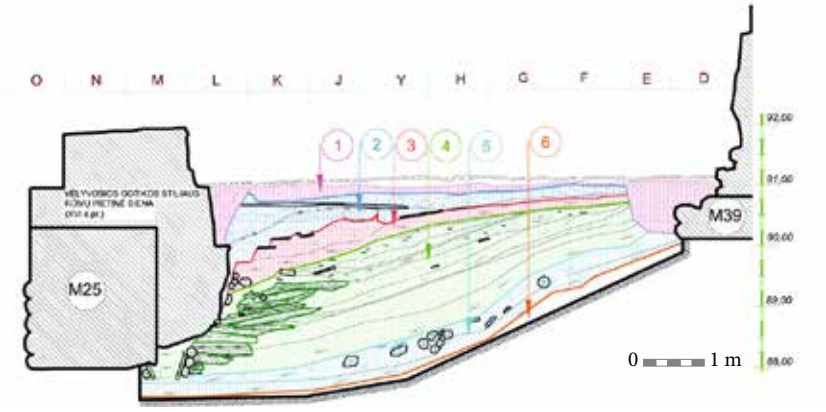

3 pav. Tyrimų ploto kultūrinių sluoksnių V pjūvis: 1 – tarp akmenų grindinio ir medinių grindų (XVI a. I ketvirtis – XVII a. vidurys); 2 – iki medinių grindų (rūkų statyba) (XVI a. I ketvirtis); 3 – iki I medinės konstrukcijos statybos (XIV a. vidurys – XVI a. pradžia); 4 – iki II medinės konstrukcijos statybos (XIV a. I ketvirtis); 5 – iki III medinės konstrukcijos statybos (XIII a. pabaiga?); 6 – pirminis paviršius. R. Račinsko brėž.

Fig. 3. The W cross-section of the cultural layers in the investigated area: 1 – between the stone paving and the wood floor (first quarter of the 16th – mid-17th century); 2 – down to the wooden floor (construction of the palace) (first quarter of the 16th century); 3 – down to wooden construction I (mid-14th – early 16th century); 4 – down to wooden construction II (first quarter of the 14th century); 5 – down to wooden construction III (late 13th century?); 6 – original surface

Po medinių grindų horizontu tyrimų plote atidengtas kalkių sluoksnis sietinas su vėlyvosios gotikos rūmų statyba XVI a. I ketvirtyje. Rūsio R pusėje fiksuotas ženklus sluoksnių kritimas susijęs ne tiek su pirminiu reljefu, kiek su XVI a. pradžios perkasimu Valdovų rūmų P sienos statybai. Nustatyta, kad statant rūmų P sieną, pamatų griovio Š šlaitas buvo sutvirtintas lentomis, vėliau užpiltomis šlynu. Minėta medinė šlaito tvirtinimo konstrukcija tyrimų metu buvo įvardyta kaip medinė konstrukcija I.

Tyrimų ploto P dalyje, apytiksliai 50 cm žemiau medinės konstrukcijos I, buvo atidengta medinė konstrukcija II. Ši šlaito tvirtinimo konstrukcija siejama su ankstyvosios mūrinės pilies P gynybinės sienos (M25) statyba ir gali būti datuojama apie 1325 m. Šių tyrimų metu po rūmų siena pavyko surasti gynybinės sienos M25 Š kraštą ir iš po ja esančio rostverko paimti medienos pavyzdžių dendrochronologiniams tyrimams.

XIV a. pradžioje tvirtinant šlaitą, P pusėje buvo perkasta, o Š pusėje, matyt, nukasta dalis iki XIV a. pradžios susiformavusių kultūrinių sluoksnių virš medinės konstrukcijos III. Medine konstrukcija III įvardyta ankstyviausia šlaito tvirtinimo konstrukcija, rasta ties H_{abs} 88,00–90,10 m. XIII a. pabaiga datuojamą konstrukciją sudarė R–V kryptimi vienas ant kito guldyti rąstai, kurių R pusė buvo atkasta dar 1993 m.

Tirtoje perkasoje tarp medinių konstrukcijų II ir III fiksuotas virš šlaito susiformavęs 1–2,5 m storio juodos degėsingos žemės sluoksnių ir smulkių tarpsluoksnių blokas (4 pav.). Šiuose kultūriniuose sluoksniuose aptikta daug perdegusių akmenų, medienos liekanų, daugybė gyvūnų kaulų ir unikalių radinių. Trumpai pristatant svarbiausius radinius, galima pradėti nuo to, kad greta vietinės keramikos surasta apie 10 fragmentų importinių glazūruotų indų šukių. Šie indai galėjo būti pagaminti tiek Arti-

mųjų Rytų, tiek Bizantijos dirbinių įtaką patyrusiuose kraštuose. Rasta gausybė išskirtinių stiklinių indų šukių: per 20 importinių taurių šukių, puoštų spalvotos emalės ornamentais, kelios neabejotinai buvo ir auksuotos (5 pav.). Viename iš taurės fragmentų matomas išlikęs išskirtinis skrendančio paukščio ornamentas. Greičiausiai čia vaizduojama gervė (arba gandras), dažnai minima Rytų mitologijoje ir vaizduojama dirbiniuose. Manytina, kad dalis šių taurių pagamintos XIII a. pabaigoje – XIV a. Artimųjų Rytų regiono, greičiausiai Sirijos stiklo dirbtuvėse. Greta minėtų taurių aptikta ir skaidraus nedekoruoto stiklo indų šukių. Šalia prabangių stiklo dirbinių surastas seniausias Vilniuje žinomas lošimo kauliukas, 7 kaulinės ūžynės ir net 11 šachmatų figūrėlių (6 pav.). Visos figūrėlės (1 žirgas, 2 rikiai ir 8 pėstininkai) priskirtinos retai Lietuvoje randamam rytietiškos abstrakcijos šachmatų figūrų tipui. XIII a. pabaiga – XIV a. datuojamame sluoksnių bloke taip pat rasta įvairių pilies gyventojų buityje naudotų dirbinių: du verpstukų smagračiai, pagaminti iš rausvo skalūno akmens, bei du – iš kaulo; per 10 geležinių adatų; 3 kauliniai adikliai; 3 geležiniai peiliukai; cilindrinė spyna; vienintelės iki šiol Lietuvoje rastos kompozicinės raginės šukos (7 pav.); keletas tošinių plūdžių; du žvejybos kabliukai ir kita. Taip pat rasta su karyba sietinų dirbinių – daugiau nei 10 įvairių tipų arbaleto strėlių antgalių, pora rytietiškų lanko strėlių antgalių, du kauliniai lanko strėlės



4 pav. Tyrimų ploto vaizdas pasiekus III medinę konstrukciją. M. Kaminsko nuotr.

Fig. 4. View of the excavated area after reaching wooden construction III



5 pav. Auksuotos taurės šukė, Artimieji Rytai, XIII a. pabaiga – XIV a. I pusė. V. Abramausko nuotr.

Fig. 5. A sherd from a gilt cup, Near East. Late 13th – first half of the 14th century



6 pav. Rytietiško stiliaus šachmatų figūros. XIII a. pabaiga – XIV a. I pusė. V. Abramausko nuotr.

Fig. 6. Eastern-style chessmen. Late 13th – first half of the 14th century

švilpukai, viena lameliaro tipo šarvų plokštelė ir kelios grandininių šarvų grandelės, dvi pentino žvaigždutės bei dvi žirgo pasagos su spygliu.

Atskirai reikėtų išskirti juvelyrinius dirbinius, tyrimų metu rastus tarp medinių konstrukcijų II ir III. Tai dirbiniai iš tauriųjų ir spalvotųjų metalų – sidabrinis pintas žiedas (8 pav.) bei vario lydinio paplatinta, ornamentuota priekine dalimi žiedai, skardinis kabutis, kryželis, gėlyčių ir kitokios formos apkalai, sagos, auskarai, įvijėlės. Taip pat aptikta daugiau kaip 80 stiklinių apyrankių fragmentų (juodo, melsvo, gelsvo, kelių spalvų stiklo, kai kurios jų rantytos) (9 pav.), per 300 geltonų, žalių, balsvų, melsvų mažų karoliukų ir didesnių – juodų, margų, kelios stiklinės akutės. Tai įspūdingas skaičius apyrankių ir karoliukų, nes iki šiol Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje rasta tik apie pora dešimčių tokių dirbinių.

Paminėtini gintariniai radiniai – briaunuotas karoliukas ir pavieniai gintaro fragmentai, brangiųjų akmenų (kalnų krištolo, karneolio) akutės, vario lydinio žiedas su serpentinito akute, kaurų kriauklelė.

Ties medine konstrukcija III ir žemiau jos virš įžemio fiksuotuose sluoksniuose aptikta ne tik vėlyvaisiais viduramžiais datuojamų artefaktų, bet ir akmens bei geležies amžiaus dirbinių. Titnaginės skeltės ir nuoskalos liudija, kad Neries ir Vilnios santakoje žmonės gyveno nuo akmens amžiaus (apie VI–V tūkst. pr. Kr.). Tirto ploto Š dalyje susikoncentravę radiniai (per 20 šukių fragmentų, vieno puodo šukių lizdas ir 5 moliniai verpstukų smagračiai) iliustruoja, kad V–IX a. šioje teritorijoje gyventa jau gausiau bei intensyviau.

Apibendrinant 2019–2020 m. tyrimus, galima konstatuoti, kad Vilniaus ir pilies raidos tyrimams itin svarbi gausi nauja medienos mėginių kolekcija dendrochronologinei analizei bei paimti grunto mėginiai parazitologiniams, paleobotaniniams, mikromorfologiniams tyrimams. XIII a. pabaigos – XIV a. prabangūs dirbiniai, maistui naudotų gyvūnų įvairovė rodo tirtoje erdvėje gyvenus aukšto socialinio sluoksnio asmenis ir išskirtinę pilies, kaip vienos svarbiausių Lietuvos didžiojo kunigaikščio rezidencijų, reikšmę.

Pabaigai galima pridurti, kad dalį išskirtinių radinių jau spėta konservuoti bei pristatyti plačiajai visuomenei Valdovų rūmų muziejaus laikinų parodų erdvėse nuo 2020 m. kovo 11 d. iki rugsėjo 27 d. vykusioje tyrimams skirtoje parodoje „Archeologijos atodangos: nauji tyrimai Valdovų rūmuose“.



7 pav. Kompozicinės raginės šukos. XIII a. pabaiga – XIV a. I pusė. V. Abramausko nuotr.

Fig. 7. A composite horn comb. Late 13th – first half of the 14th century



8 pav. Auksuotas sidabrinis pintas žiedas. XIII a. pabaiga – XIV a. I pusė. V. Abramausko nuotr.

Fig. 8. A gilt silver braided ring. Late 13th – first half of the 14th century



9 pav. Stiklinės apyrankės fragmentas. XIII a. pabaiga – XIV a. I pusė. V. Abramausko nuotr.

Fig. 9. A fragment of a glass bracelet. Late 13th – first half of the 14th century

The 2019–2020 investigation in basement G of the Palace of the Grand Dukes

In an effort to protect the authentic masonry walls of basement G of the Palace of the Grand Dukes in Vilnius and prevent the spread of mould, preservation work was initiated in 2019 and the archaeological investigation of the basement begun. Parts of the basement had been already investigated in 1991, 1993, and 2003, but the W edge had been excavated down to only the 17th-century paving.

In 2019–2020, approximately 22 m^2 were excavated (Figs. 1, 2), sterile soil being reached at a depth of 1 m in the N part, and at 3 m in the S. After briefly examining the layers (Fig. 3), structures, and finds (Figs. 5–9) recorded during the investigation, it is possible to distinguish 4 layer blocks, which are connected with the essential stages of the area's development. Just several fragments of panel stove tiles (*Blattkacheln*), metal artefacts, over ten sherds of pantiles and household pottery, shards of architectural glass, various other 16th–17th-century artefacts, and a single coin, a John II Casimir shilling, were discovered atop the stone paving.

Below the first stone paving (H_{abs} 91.15 m) with its thin layer of levelling sand, at H_{abs} 90.70 m, the investigation unearthed, parallel to the W wall, the remains of a wooden floor connected with the basements of the Palace of the Grand Dukes and preliminarily dated to the 16th – first half of the 17th century. Under the wooden floor horizon, a layer of lime, which should be connected with the construction of the late Gothic palace in the first quarter of the 16th century, was unearthed in the investigated area. A significant slump in the layers, which was connected with the construction of the palace's S wall, was recorded in the S part of the basement. The N slope of this foundation ditch was reinforced with a timber construction, which was labelled wooden construction I. Wooden slope reinforcement construction II, which is connected with the construction of the early S defensive wall (M25) of the masonry castle and can be dated to c. 1325, was unearthed 50 cm below this. Wooden construction III was labelled the earliest slope reinforcement structure and was discovered at H_{abs} 88.00–90.10 m (Fig. 4). The late 13th-century structure consists of E–W oriented logs laid one atop another.

Atop wooden construction III and in the layers recorded below it down to sterile soil, not just late Medieval artefacts (Figs. 5–9), but also artefacts apparently from the Stone and Iron Ages were discovered. The flint blades and flakes attest that people had been living at the confluence of the Neris and Vilnia from the Stone Age (around 6–5 millennia BC). The concentration of finds in the N part of the excavated area illustrates that during the 5th–9th centuries this area was inhabited in greater numbers and more intensively.

In summarising the 2019–2020 investigation, it is possible to state that the abundant new collection of wood samples for dendrochronological analysis and soil samples for parasitological, palaeobotanical, and micromorphological study are especially important for the investigation of the development of Vilnius and the castle.

Ugnius Budvydas

Trakų pusiasalio pilies tyrimai

TIM 2019–2020 m. vykdė Trakų pusiasalio pilies liekanų ir kitų statinių komplekso pilies liekanų (UK 22719) ir aplinkos tvarkomuosius statybos bei tvarkomuosius paveldosaugos dar-